https://doi.org/10.32849/2409-9201.2026.26.38

УДК 346.2: 346.3

UDC

ВИКОНАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

PERFORMANCE OF ECONOMIC OBLIGATIONS UNDER MARTIAL LAW: LEGAL MECHANISMS FOR ADAPTATION AND PROTECTION OF ECONOMIC ENTITIES

Олена ЧЕРНЕНКО

кандидат юридичних наук,
старший дослідник

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України (Київ)

Olena CHERNENKO

Candidate of Legal Sciences,
Senior Researcher

Academician F.H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the NALS of Ukraine (Kyiv)

https://orcid.org/0000-0001-5184-333X

У статті досліджується одна з найскладніших проблем сучасного господарського права України – забезпечення балансу інтересів сторін договірних відносин в умовах тривалої військової агресії. Повномасштабна війна спричинила негативний вплив на економічні зв'язки, логістичні ланцюги та фінансову спроможність суб'єктів господарювання, що поставило під загрозу фундаментальний принцип цивільного права pacta sunt servanda (договори мають виконуватися). У таких реаліях особливого значення набувають правові інструменти адаптації договірних зобов'язань, зокрема інститути форс-мажору (непереборної сили) та істотної зміни обставин (ст. 652 ЦК України).

Детально розмежовано поняття «неможливість виконання» (форс-мажор) та «надмірна обтяжливість виконання» (істотна зміна обставин). Встановлено, що ключовою відмінністю є мета правового захисту: у першому випадку сторона прагне звільнення від санкцій за правопорушення, у другому – відновлення договірної рівноваги шляхом зміни або розірвання договору. Істотна зміна обставин виступає оціночною категорією, яка дозволяє адаптувати договір до нових

The article explores one of the most complex issues in modern economic law of Ukraine – ensuring the balance of interests between parties to contractual relationships amidst prolonged armed aggression. The full-scale war has exerted a negative impact on economic ties, supply chains, and the financial capacity of business entities, jeopardizing the fundamental civil law principle of pacta sunt servanda (agreements must be kept). In this reality, legal instruments for adapting contractual obligations, particularly the institutions of force majeure and hardship (Art. 652 of the Civil Code of Ukraine), acquire special significance.

The concepts of «impossibility of performance» (force majeure) and «excessive onerousness of performance» (hardship/ substantial change of circumstances) are strictly distinguished. It is established that the key difference lies in the purpose of legal protection: in the former case, the party seeks exemption from liability for breach, while in the latter – the restoration of contractual equilibrium through modification or termination of the contract. A substantial change of circumstances serves as an evaluative category that allows for the adaptation of the contract to new

реалій, коли виконання залишається фізично можливим, проте стає економічно руйнівним для боржника. Реалізація механізмів статті 652 ЦК України вимагає активного втручання суду для справедливого перерозподілу ризиків між партнерами.

На основі аналізу судової практики обґрунтовано тезу про те, що сертифікат Торгово-промислової палати України не має преюдиціального характеру і оцінюється судом у сукупності з іншими доказами. Окрему увагу приділено важливості дотримання процедури та строків повідомлення контрагента про настання обставин, які унеможливлюють виконання зобов'язань, що є критичною умовою для збереження права на посилання на обставини непереборної сили.

Автором розглянуто проблему зловживання правом на форс-мажор та на зміну або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин. Виявлено типові стратегії недобросовісної поведінки боржників, які намагаються використати факт воєнного стану для уникнення відповідальності за порушення, що виникли незалежно від бойових дій.

За результатами дослідження зроблено висновок, що форс-мажор та істотна зміна обставин трансформувалися з теоретичних конструкцій у реальні механізми виживання бізнесу. Проте успішний захист інтересів у суді залежить не від самого факту існування війни, а від якості доказування її безпосереднього впливу на конкретну господарську операцію. Запропоновано розглядати ці інститути як взаємодоповнюючі елементи системи стабілізації господарського обороту, що ґрунтуються на засадах добросовісності, розумності та справедливості.

Ключові слова: господарські зобов'язання, невиконання зобов'язань, відповідальність, договір, зміна та розірвання договору, істотна зміна обставин, форс-мажор.

realities when performance remains physically possible but becomes economically ruinous for the debtor. The implementation of mechanisms under Article 652 of the Civil Code of Ukraine requires active judicial intervention for the equitable redistribution of risks between partners.

Based on an analysis of court cases, the author argues that a certificate from the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine does not possess a prejudicial character and is evaluated by the court in conjunction with other evidence. Particular attention is paid to the importance of complying with the procedures and deadlines for notifying the counterparty of the occurrence of obstacles, which is a critical condition for maintaining the right to invoke force majeure.

The author examines the issue of the abuse of rights regarding force majeure and the modification or termination of contracts due to hardship. Typical strategies of bad-faith behavior by debtors attempting to exploit the fact of martial law to evade liability for breaches unrelated to military actions are identified.

The study concludes that force majeure and hardship have transformed from theoretical constructs into actual business survival mechanisms. However, successful protection of interests in court depends not on the mere fact of war, but on the quality of proving its direct impact on a specific business operation. These institutions are proposed to be viewed as complementary elements of the system for stabilizing economic turnover, grounded in the principles of good faith, reasonableness, and justice.

Keywords: economic obligations, nonperformance of obligations, liability, contract, modification and termination of contract, hardship (substantial change of circumstances), force majeure.

В умовах тривалого впливу повномасштабної війни на економіку України суб'єкти господарювання й надалі стикаються з об'єктивними труднощами під час виконання договірних зобов'язань. Правова стабільність в Україні в умовах війни тримається на балансі

між принципом *pacta sunt servanda* (договори мають виконуватися) та принципом справедливості, що реалізується через механізми корегування договірних зв'язків у випадках, коли зовнішні обставини роблять первісні умови договору руйнівними для однієї зі сторін.

Для підтримання стабільності господарського обороту, захисту прав сторін, мінімізації ризиків для бізнесу, законодавство закріплює визначення форс-мажору (непереборної сили), порядок його засвідчення, а також передбачає можливість і підстави зміни або розірвання договору у разі істотної зміни обставин.

Питання виконання договірних зобов'язань, їх порушення та підстав звільнення від відповідальності розглядалися в наукових працях такими вченими як О. А. Беляневич, Т. В. Боднар, О. В. Дзера, В. В. Луць, Р. А Майданик, Є. О. Харитонов та ін. Разом з тим, в період дії воєнного стану особливої актуальності набуває дослідження проблематики відповідальності за порушення господарських зобов'язань в умовах тривалої дії форс-мажорних обставин та істотної зміни обставин, що потребує переосмислення існуючих правових механізмів захисту інтересів сторін.

Метою статті є аналіз законодавства та судової практики щодо виконання договірних зобов'язань в умовах тривалої дії форс-мажорних обставин, а також розмежування правової природи форс-мажору та істотної зміни обставин як інструментів захисту прав суб'єктів господарювання.

У французькому цивільному кодексі після реформи 2016 року форс-мажор визначається як подія, що є непереборною, непередбачуваною та зовнішньою для сторін, при цьому особливу увагу приділено саме елементу непередбачуваності [1].

За законодавством України форс-мажорні обставини характеризуються такими ознаками: незалежність від волі учасників цивільних (господарських) відносин; надзвичайний характер подій; невідворотність; неможливість виконання зобов'язань за конкретних умов здійснення господарської діяльності.

Наявність форс-мажорних обставин засвідчується Торгово-промисловою палатою України (далі – ТПП України) та уповноваженими нею регіональними торгово-промисловими палатами відповідно до статей 14 та 14^1 Закону України «Про Торгово-промислові палати в Україні» шляхом видачі сертифіката [2].

Листом від 28.02.2022 року № 2024/02.0-7.1 ТПП України засвідчила форс-мажорні обставини – військову агресію російської федерації проти України, що стало підставою запровадження воєнного стану, та підтвердила, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору [3].

Слід зазначити, що воєнний стан не варто автоматично розцінювати як можливість невиконання зобов'язань за договорами. Доведення наявності непереборної сили покладається на особу, яка порушила зобов'язання. Саме вона має подавати відповідні докази в разі виникнення спору.

Верховним Судом у постанові від 19.08.2022 у справі №908/2287/17 зазначено, що сертифікат торгово-промислової палати, який підтверджує наявність форс-мажорних обставин, не може вважатися беззаперечним доказом про їх існування, а повинен критично оцінюватися судом з урахуванням встановлених обставин справи та у сукупності з іншими доказами. Адже визнання сертифіката торгово-промислової палати беззаперечним та достатнім доказом про існування форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) без надання судом оцінки іншим доказам суперечить принципу змагальності сторін судового процесу. Аналогічний висновок Верховного Суду міститься в постанові від 22.06.2022 у справі № 904/5328/21 – форс-мажорні обставини не мають преюдиціальний (заздалегідь встановлений) характер. При їх виникненні сторона, яка посилається на дію форс-мажорних обставин, повинна це довести.

Заслуговує на увагу справа № 910/10740/25 за позовом про стягнення пені за неналежним виконанням відповідачем зобов'язань за контрактом (договором) у частині поставки товару в обумовлені договором строки, в якій Господарським судом міста Києва не

було взято до уваги посилання відповідача на наявність форс-мажорних обставин як на підставу для відмови в задоволенні позовних вимог з огляду на наступне. За змістом сертифікату про форс-мажорні обставини, можна встановити, що підставою для виникнення форс-мажорних обставин є військова агресія проти України, введення воєнного стану та зміна логістичних шляхів відвантаження, збільшення часу на транспортування, що унеможливило виконання зобов'язань за договором у строк. Проте, сторони, укладаючи договір, дійшли згоди, що сам факт дії воєнного стану в Україні не буде вважатись обставинами непереборної сили (форс-мажорними обставинами), істотною зміною обставин. За вказаних обставин, відповідачем не доведено наявності форс-мажорних обставин та підстав для невиконання ним зобов'язань в узгоджені у договорі строки (рішення Господарського суду міста Києва від 25.12.2025 у справі № 910/10740/25).

З огляду на викладене, слід погодитися з думкою В. С. Мілаш, яка зазначає, що недостатня деталізація умов договору, пов'язаних із форс-мажором, часто стає причиною неоднозначного трактування обставин судами. Це ускладнює вирішення спорів, особливо у випадках, коли сертифікат Торгово-промислової палати України є єдиним доказом [4].

Відповідно до Статті 79 Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року сторона не несе відповідальності за невиконання будь-якого із своїх зобов'язань, якщо доведе, що воно було викликане перешкодою поза її контролем і що від неї нерозумно було очікувати прийняття до уваги цієї перешкоди під час укладення договору або уникнення чи подолання цієї перешкоди чи її наслідків. Проте таке звільнення залишається тільки на період існування такої перешкоди. Також обов'язковою умовою звільнення від відповідальності Віденська конвенція 1980 р. зазначає сповіщення іншої сторони про настання таких перешкод [5].

Верховний Суд у постанові від 31.08.2022 у справі № 910/15264/21 звертає увагу на те, що потрібно розрізняти вчасне повідомлення сторони про виникнення форс-мажорних обставин (яке сторона має зробити у передбачений договором строк) від звернення до ТПП України за отриманням сертифікату, яке є можливим лише після порушення виконання зобов'язання. Через це сертифікат ТПП України може бути отриманий значно пізніше за дату, коли сторона з'ясувала неможливість виконання договору через вплив форс-мажорних обставин. Саме ж повідомлення про форс-мажор має бути направлено іншій стороні якнайшвидше. Хоча й форс-мажорні обставини впливають, як правило, на одну сторону договору (виконавця), але вони мають негативні наслідки насамперед для іншої сторони договору, яка не отримує його належне виконання.

Верховний Суд в окресленій справі зазначив, що неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про форс-мажорні обставини позбавляє сторону, яка порушила цей обов'язок, права посилатися на ці обставини як на підставу звільнення від відповідальності, якщо це передбачено договором (втрата стороною права посилання на форс-мажор).

Окремої уваги заслуговує справа № 905/592/25 за позовом ПАТ «НЕК «Укренерго» до ПАТ «Донбасенерго» про стягнення заборгованості, що виникла через обставини об'єктивного характеру зокрема, розташування структурної одиниці «Слов'янська ТЕС» ПАТ «Донбасенерго», яка виключно забезпечує виконання договору, на території Миколаївської міської територіальної громади Краматорського району Донецької області, котру віднесено до переліку територій, на яких ведуться бойові дії. В обґрунтування наявності форс-мажорних обставин відповідач зазначає, що Слов'янська ТЕС неодноразово зазнавала обстрілів, які нанесли значні пошкодження основним засобам підприємства, про що відповідач повідомляв позивача, Міністерство енергетики України та НКРЕКП листами.

В той же час, відповідачем не надано ані сертифікату ТПП України, ані інших доказів на підтвердження існування форс-мажорних обставин, які б знаходились в причинному зв'язку з неможливістю виконання відповідачем грошових зобов'язань за договором. В матеріалах справи відсутні докази на підтвердження повідомлення відповідачем позивача про настання форс-мажорних обставин. Надані відповідачем листи містять інформацію про повідомлення

позивача про пошкодження обладнання Слов'янської ТЕС, а про неможливість виконання договірних зобов'язань в таких листах не зазначається.

Враховуючи вищевикладене, суд дійшов висновку про відсутність підстав з наявністю яких у відповідача виникає право на перенесення строку виконання зобов'язань за договором (рішення Господарського суду Донецької області від 27.08.2025 у справі № 905/592/25).

Зловживання правом на посилання на форс-мажор стало одним із найгостріших викликів у сучасній господарській практиці, особливо в умовах воєнного стану. Хоча інститут форс-мажору створений для захисту сторін від відповідальності за обставини, які об'єктивно унеможливлюють виконання зобов'язань, на практиці боржники часто використовують його як зручний інструмент для уникнення відповідальності навіть тоді, коли фактичні умови не відповідають вимогам закону. Типові приклади зловживань включають: посилання на воєнний стан чи карантин як універсальне виправдання без доведення причинного зв'язку між подією та конкретним невиконанням зобов'язання; використання сертифіката ТПП України як формальної підстави для ухилення від відповідальності без підтвердження реального впливу на договірні відносини; відмова від переговорів щодо зміни чи адаптації умов договору, навіть якщо виконання можливе частково; спроби боржників визнати форс-мажор там, де йдеться не про об'єктивну неможливість виконання, а про економічну недоцільність чи збитковість. У низці справ суди відзначали, що боржник намагався використати зовнішні чинники як прикриття власної недобросовісності [6, с.335].

Аналіз судової практики свідчить, що суди можуть відмовлятися визнавати війну форс-мажорною обставиною у таких випадках:

- сторона належним чином не повідомила контрагента про настання форс-мажорних обставин;
- сторона не може довести прямого впливу війни на невиконання зобов'язань, надзвичайність та невідворотність ситуації;
- відсутність сертифіката про форс-мажор від ТПП України. На сайті ТПП України є офіційний лист, який підтверджує, що військовий стан – це форс-мажорна обставина, але за критеріями закону він не відповідає вимогам до сертифікатів про форс-мажор;
- у випадках, коли сторона судового процесу намагається відмовитися від сплати штрафів, отриманих ще до війни [7].

На відміну від форс-мажорних обставин, які роблять неможливим виконання зобов'язання в принципі, істотна зміна обставин є оціночною категорією, яка полягає у розвитку договірного зобов'язання таким чином, що виконання зобов'язання для однієї зі сторін договору стає більш обтяженим, ускладненим, чим суттєво змінюється рівновага договірних відносин, призводячи до неможливості виконання зобов'язання (постанова Верховного Суду від 31 серпня 2022 року у справі № 910/15264/21).

Т. В. Боднар вважає, що особливість зміни та розірвання договору за істотною зміною обставин полягає в тому, що захищається не порушене право сторони, а її майновий інтерес, що виявився порушеним не контрагентом, а внаслідок настання зовнішніх обставин [8, с. 117].

Підставами застосування зміни або розірвання договору у зв'язку із істотною зміною обставин є: зовнішність та незалежність таких обставин від сторін договору, а також їх непередбаченість; їх виникнення після укладання договору; суттєвість і надзвичайність; невідворотність; відсутність вини сторін договору; спрямованість на відновлення балансу інтересів сторін договору та підтримання договірної рівноваги; виконання корегувальної функції в умовах екстрених та надзвичайних змін [9, с. 73–74].

Отже, головна відмінність між форс-мажором та істотною зміною обставин полягає у здатності виконати зобов'язання. Форс-мажор виникає, коли подія створює непереборну перешкоду і виконати договір просто неможливо, як би сильно сторона цього не прагнула. При істотній зміні обставин виконати умови договору можливо, але це стає настільки дорогим або збитковим, що повністю втрачає для сторони економічний сенс і ставить її під загрозу банкрутства.

Сторона при посиланні на форс-мажорні обставини прагне уникнути нарахування штрафів, пені та позовів про відшкодування збитків за те, що вона не виконує договір. Форс-мажор зазвичай призводить до замороження зобов'язань на період дії форс-мажорних обставин. При істотній зміні обставин основною метою є зміна умов договору. Сторона ініціює переговори, щоб підлаштувати ціну, обсяги чи терміни під нову реальність, яка виникла не з її вини. Якщо сторони не можуть домовитися про нові умови самостійно, до справи залучається суд, який має повноваження або розірвати договір, або змінити його умови примусово, щоб відновити справедливий баланс між партнерами.

Також важливим є те, що перелік видів форс-мажорних обставин, передбачений в статті 14^1 Закону України «Про Торгово-промислові палати в Україні», а переліку істотної зміни обставин не існує. Кожна окрема ситуація може мати власні підстави, які призвели до необхідності внесення змін до договору, тому кожна ситуація розглядається окремо.

Так, в рішенні Господарського суду Сумської області від 09.05.2024 у справі №5021/2509/2011(920/1045/23) про розірвання договору про реструктуризацію заборгованості суд дійшов висновку, що докази істотної зміни обставин, за наявності яких стаття 652 ЦК України надає можливість розірвати договір, відсутні. Спірний договір від 27.03.2023 сторони укладали вже після введення воєнного стану 24.02.2022 у зв'язку із військовою агресією російської федерації проти України. Обставини, на які посилається позивач вже існували станом на день укладення спірного договору. Атаки росіян на місто Суми та Сумську область, на які зауважує позивач, також відбувалися і до укладення договору, а тому позивач мав враховувати цей фактор, укладаючи договір. Починаючи з 24.02.2022 Україна потерпала від масованих ракетних обстрілів та частих повітряних тривог, а восени 2022 року такі обстріли збільшилися, що є загальновідомою інформацією. Крім того відповідно до умов укладеного договору від 27.03.2023 сторонами було визначено графік погашення заборгованості, починаючи з липня 2024 року. Таким чином, укладаючи спірний договір усі обставини на які посилається позивач, існували на момент укладення договору.

Доцільно звернути увагу на справу № 910/14369/24 за позовом ТОВ «АНТУРІОН» до Київської міської ради про внесення змін до договору у зв'язку з істотною зміною обставин. Позивач зазначає про наявність підстав для внесення змін до укладеного між сторонами спору договору в частині строку початку будівництва об'єкта, приймаючи до уваги істотну зміну обставин, якими сторони керувались при укладенні договору.

В період з 29.09.2021 по 14.11.2022 позивач не мав можливості отримати містобудівні умови, що істотно вплинуло на можливість розпочати будівництво на земельній ділянці за договором. З метою залучення грошових коштів для будівництва об'єкту будівництва на земельній ділянці за договором, укладені кредитні договори, в яких визначено, що грошові кошти надаються на протязі двох місяців з дня отримання позивачем Містобудівних умов. Проте після отримання Містобудівних умов, кредитори повідомили позивача листами про розірвання Кредитних договорів в односторонньому порядку у зв'язку з повномасштабним вторгненням та введенням воєнного стану, як негативним впливом на фінансову галузь.

Протягом дії воєнного стану мали місце неодноразові ракетні обстріли всієї країни, зокрема, і міста Києва по житловим об'єктам та об'єктам критичної інфраструктури, в результаті чого мали місце неодноразові пошкодження енергосистем, систем водопостачання та водовідведення. Виконання умов укладеного між сторонами спору договору пов'язане з залученням на об'єкт будівництва великої кількості працівників, великогабаритної техніки та механізмів.

Тобто, внаслідок вказаної вище збройної агресії для позивача мали і мають місце непереборні перешкоди при виконанні зобов'язання за договором, а саме, зокрема: неможливість повноцінного виконання технологій будівництва, що обумовлено комендантською годиною, повітряними тривогами та порушеннями енергопостачання; неможливість забезпечення безпеки праці та безпечного виконання робіт підвищеної небезпеки внаслідок оголошення повітряних тривог; неможливість безперебійного забезпечення об'єкту будівництва необхідними ресурсами, а саме: електроенергією,

водопостачанням, водовідведенням, транспортом; неможливість безперебійного забезпечення об'єкту будівництва необхідними будівельними матеріалами та обладнанням; масовий відтік працівників.

Господарський суд міста Києва дійшов висновку про те, що позовні вимоги підлягають задоволенню повністю, оскільки сукупність встановлених вище обставин, безумовно свідчать про істотність зміни обставин, якими сторони даного спору керувались при укладенні договору, що за висновками суду є достатньою підставою для застосування до укладеного між сторонами спору договору приписів статті 652 Цивільного кодексу України у вигляді внесення змін в частині строку початку будівництва об'єкта, а саме: не пізніше, ніж через три роки з моменту закінчення воєнного стану, введеного на території України у зв'язку з вторгненням російської федерації (рішення Господарського суду міста Києва від 09.04.2025 у справі № 910/14369/24).

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що форс-мажорні обставини та істотна зміна обставин є ефективними правовими інструментами, які використовують суб'єкти господарювання задля виживання в сучасних реаліях. Водночас ці інструменти не є «автоматичним привілеєм», а вимагають від сторони високого стандарту доказування та належної процесуальної дисципліни. У сучасних умовах інститути форс-мажору та істотної зміни обставин трансформуються з формальних юридичних конструкцій у гнучкі механізми стабілізації господарського обороту, що ґрунтуються на засадах добросовісності, розумності та справедливості.

Посилання:

1. Article 1218 du Code civil. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/article_lc/LEGIARTI000032041431/2022-07-05.

2. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 2 грудня 1997 р. №671/97-ВР/ Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.*1998. № 13, Ст.52.

3. Щодо засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили): Лист ТПП України від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1. URL: https://ips.ligazakon.net/document/mus36779.

4. Мілаш В.С. Форс-мажор як підстава звільнення від господарсько- договірної відповідальності. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2023. №5. С.102–107.

5 .Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів: Конвенція ООН від 11.04.1980 р. *Офіційний вісник України*. 2006. №15. С. 438. Ст. 1171.

6. Кізлова О.С Відповідальність за порушення господарських зобов'язань в умовах force majeure. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2025. Серія ПРАВО. Випуск 91. С. 331–336. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/50.pdf

7. Довідки про форс-мажорні обставини, hardship – практика їх отримання за рік та їх користь для корпоративних цілей. URL: https://www.mikhailenko.com.ua/05-01-2023/dovidky-pro-fors-mazhorni-obstavyny-hardship-praktyka-yih-otrymannya-za-rik-ta-yih-koryst-dlya-korporatyvnyh-czilej/

8. Боднар Т.В. Деякі проблеми захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 113–118.

9. Деледивка С. Істотна зміна обставин та непереборна сила: ознаки розмежування і прогалини регулювання. *Юридичний вісник*. 2025/5. С. 69–76. URL: https://yurvisnyk.in.ua/v5_2025/11.pdf.

Статтю було подано	30.03.2026	The article was submitted
Статтю було доопрацьовано	12.05.2026	The article has been revised
Статтю було прийнято	15.05.2026	The article was accepted